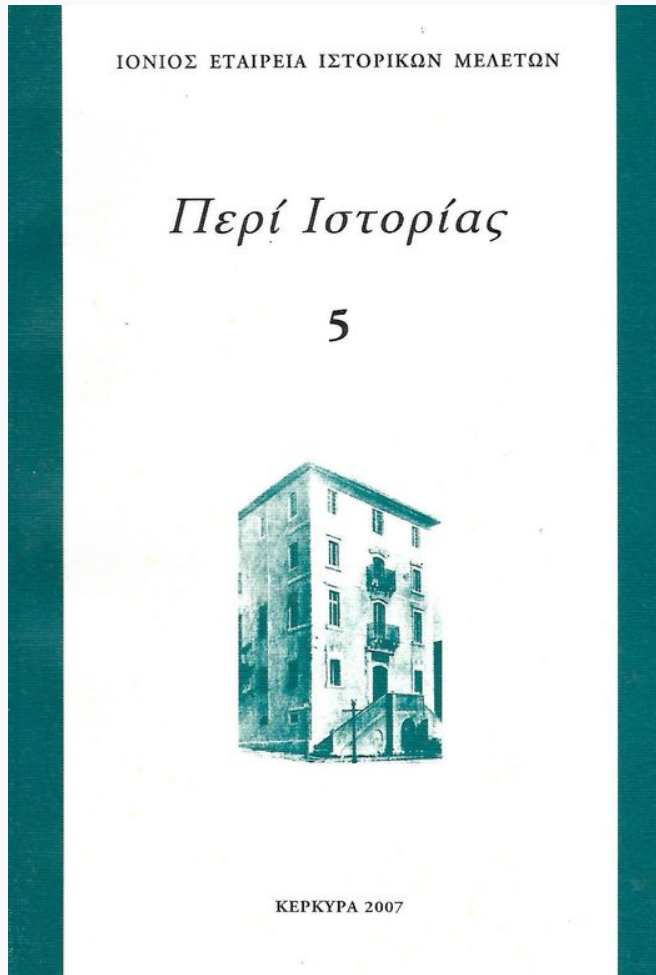

Peri Istorias

Vol 5 (2007)

Προσπάθεια προσέγγισης της αλληλογραφίας του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου. Μια ένδειξη του δικτύου του

Σπύρος Σκλαβενίτης

doi: [10.12681/p.i.24863](https://doi.org/10.12681/p.i.24863)

To cite this article:

Σκλαβενίτης Σ. (2020). Προσπάθεια προσέγγισης της αλληλογραφίας του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου. Μια ένδειξη του δικτύου του. *Peri Istorias*, 5, 190–194. <https://doi.org/10.12681/p.i.24863>

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
ΙΩΑΝΝΗ ΑΠΟΚΑΥΚΟΥ.
ΜΙΑ ΕΝΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΤΟΥ

Σπύρος Σκλαβενίτης

Η παρούσα εισήγηση αποτελεί μια προσπάθεια μεθοδολογικής προσέγγισης της λειτουργίας της βυζαντινής επιστολογραφίας. Με επίκεντρο την προσωπικότητα και την αλληλογραφία του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου (1202-1232), θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε τη σχέση του μέσου της αλληλογραφίας με το δίκτυο ανθρώπων το οποίο είχε αναπτύξει ο Απόκαυκος, στοχεύοντας στη διατύπωση κάποιων μεθοδολογικών παραδοχών τις οποίες ακολουθούμε κατά την εξέταση μιας σειράς βυζαντινών επιστολών που σχετίζονται άμεσα με το θέμα της διδακτορικής μας διατριβής.

Εξετάζοντας, λοιπόν, την αλληλογραφία του πρέπει να υπογραμμίσουμε τη δόμηση ενός ισχυρού δικτύου, μεταξύ του οποίου διακινούνται πληροφορίες, υποβάλλονται αιτήματα και γίνονται εξυπηρετήσεις. Στο δίκτυο αυτό, πέρα από τον ηγεμόνα Θεόδωρο Κομνηνό και μέλη της οικογένειάς του, ανήκουν όλα σχεδόν τα μέλη της ανώτερης εκκλησιαστικής ιεραρχίας της ηγεμονίας του Κομνηνού (αρχιεπίσκοποι, μητροπολίτες, επίσκοποι) αλλά και ανώτεροι κρατικοί αξιωματούχοι, ανάμεσα στους οποίους πρέπει να σημειώσουμε τους Νικηφόρο Γοριανίτη και Κλήμη Μονομάχο, “μεσάζοντα” και “επίκουρο” του ηγεμόνα Θεοδώρου Κομνηνού αντίστοιχα, καθώς και έναν ανώνυμο πρωτοβεστιάριο του παραπάνω ηγεμόνα.

Με την αλληλογραφία του ο μητροπολίτης Ναυπάκτου απευθύνεται σε άλλους αξιωματούχους για να μεσολαβήσει υπέρ τρίτων ή για να τύχει ο ίδιος της εύνοιας ή της συμμαχίας άλλων αξιωματούχων στα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Αυτή η επιστολογραφία δρα συμπληρωματικά στις σχέσεις

του με τους άλλους αξιωματούχους και μπορεί να τελεσφορήσει ακριβώς λόγω της ύπαρξης αυτού του δικτύου. Ουσιαστικά, λοιπόν, ο γραπτός λόγος κινητοποιεί το υπάρχον δίκτυο ανθρώπων το οποίο τίθεται (ή επιδιώκεται να τεθεί) στην υπηρεσία ενός μέλους του. Έτσι η αλληλογραφία του Ιωάννη Απόκαυκου μετατρέπεται σε ένα μέσο για την επίτευξη των στόχων του. Για τη στήριξη αυτής της άποψης, θα προσαγάγουμε ως επιχείρημα τη διαμάχη του μητροπολίτη Ναυπάκτου με τον Κωνσταντίνο Δούκα, αδερφό του ηγεμόνα του και διοικητή της ευρύτερης περιοχής της Ναυπάκτου, η οποία έφτασε σε τέτοια οξύτητα το 1220, που είχε ως συνέπεια την έξωση του Απόκαυκου από το επισκοπείο του. Τα γεγονότα περιγράφονται με ιδιαίτερα αληγινό τρόπο στην επιστολογραφία του Ιωάννη Απόκαυκου.

Το ενδιαφέρον μας δεν θα στραφεί στο αντικείμενο της διαμάχης και στις πληροφορίες που μας παραδίδονται για τη στάση του Κωνσταντίνου Δούκα (πληροφορίες που προέρχονται από την οπτική του αντιδίκου του Ιωάννη Απόκαυκου), όσο στο γεγονός της καταγραφής αυτών των πληροφοριών, της παρουσίας τους και της διάχυσής τους στο χώρο. Ο Απόκαυκος αναφέρεται έμμεσα ή άμεσα στο γεγονός της έξωσής του σε οκτώ επιστολές. Μια από αυτές, απευθύνεται στον ίδιο τον ηγεμόνα Θεόδωρο Κομνηνό, αδερφό του Κωνσταντίνου Δούκα. Από τους αποδέκτες των υπολοίπων επιστολών, οι πέντε είναι εκκλησιαστικοί και ένας είναι πολιτικός αξιωματούχος.

Εκτός όμως από τους παραπάνω, μπορούμε να εικάσουμε ότι αποστάληκαν επιστολές και σε άλλα πρόσωπα, οι οποίες ωστόσο δεν σώθηκαν. Είναι πολύ πιθανό μια από αυτές να απευθυνόταν και στο μητροπολίτη Κερκύρας Γεώργιο Βαρδάνη. Στην επιστολή του Απόκαυκου προς το Δημήτριο Χωματηνό, ο μητροπολίτης Ναυπάκτου προτείνει τον ορισμό μιας επιτροπής πολιτικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων η οποία θα έκρινε τη διαφορά του με τον Κωνσταντίνο Δούκα. Πιο συγκεκριμένα, ο μητροπολίτης Ναυπάκτου προτείνει ως κριτές το Δημήτριο Χωματηνό, το μητροπολίτη Δυρραχίου Δοκειανό και το Γεώργιο Βαρδάνη. Διαπιστώνουμε ότι ο Απόκαυκος απέστειλε επιστολές σχετικά με την αντιδικία του με τον Κωνσταντίνο Δούκα στα δύο από τα τρία προαναφερθέντα πρόσωπα (δηλαδή στο Χωματηνό και στο Δοκειανό). Εύλογα, λοιπόν, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο μητροπολίτης Κερκύρας υπήρξε αποδέκτης μιας αντίστοιχης επιστολής του μητροπολίτη Ναυπάκτου, στην οποία ο τελευταίος θα αναφερόταν στην έξωσή του από το επισκοπείο του.

Οι αποδέκτες των επιστολών κατέχουν εκκλησιαστικά η πολιτικά αξιώματα και παράλληλα σχετίζονται άμεσα με την πολιτική ηγεσία του κράτους στο οποίο εντάσσονται. Επίσης, οι επιστολές στους ιεράρχες οδηγούν σε μια

εντυπωσιακή διάχυση της πληροφορίας στο χώρο, η οποία καλύπτει σχεδόν ολόκληρη την επικράτεια του Θεοδώρου Κομνηνού.

Ο προφανής στόχος των επιστολών αυτών είναι η ενημέρωση των παραπάνω προσώπων για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο Απόκαυκος. Ωστόσο, από την επιστολή προς το Χωματηνό φαίνεται ότι ο μητροπολίτης Ναυπάκτου επεδίωκε τη δημιουργία μιας μικτής επιτροπής πολιτικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων που θα έκριναν την υπόθεση, και μάλιστα, όπως ήδη αναφέρθηκε, πρότεινε από την πλευρά του και συγκεκριμένα πρόσωπα για να τη στελεχώσουν.

Τα ζητήματα που προκύπτουν από αυτήν τη σύντομη ανάλυση είναι επιγραμματικά τα εξής. Ο Απόκαυκος, αντιμετωπίζοντας μιαν επιθετική συμπεριφορά που εκδηλώθηκε από έναν αξιωματούχο που είχε τη δυνατότητα να ασκήσει βία πάνω του, απάντησε χρησιμοποιώντας το γραπτό λόγο προκειμένου να ενημερώσει, να κινητοποιήσει και τέλος να προδιαθέσει θετικά υπέρ του πρόσωπα που σχετίζονταν με τον κεντρικό διοικητικό μηχανισμό, ασχέτως αν αυτά ήταν πολιτικοί ή εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι. Τα πρόσωπα αυτά όχι μόνο είχαν άμεση πρόσβαση στην ανώτατη πολιτική εξουσία, αλλά σε τοπικό επίπεδο αποτελούσαν τους βασικότερους πυλώνες στήριξης της για την άσκηση της επαρχιακής διοίκησης και για τη σύνδεσή της με τους πληθυσμούς. Παράλληλα ο Απόκαυκος επιδίωκε να κριθεί από συγκεκριμένα άτομα, για αυτό και έσπευσε να τους εκθέσει τη δική του οπτική για το πώς είχαν τα πράγματα. Με όλα τα παραπάνω ο Απόκαυκος ευελπιστούσε στη δημιουργία ενός κλίματος υπέρ του το οποίο θα μπορούσε να ανακόψει τις αυθαιρέσιες του αντιπάλου του.

Όλα τα παραπάνω μπορούν να ενταχθούν σε μια στρατηγική που χαράσσεται προκειμένου να επιτευχθεί ένας στόχος. Η έννοια της ανάπτυξης μιας στρατηγικής μπορεί να μας εισαγάγει στη συζήτηση για την ύπαρξη της πολιτικής αντίληψης της λειτουργίας ενός δικτύου ανθρώπων, οι οποίοι δεν χαρακτηρίζονται μόνο από φιλικές σχέσεις μεταξύ τους, αλλά οι οποίοι έχουν επίγνωση του δυναμικού πολιτικού ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν στο πλαίσιο μιας ιεραρχημένης κοινωνίας.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η βυζαντινή επιστολή, όπως και οποιαδήποτε επιστολή, αποτελεί ένα μέσο επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, τον πομπό και το δέκτη, η οποία ωστόσο ακολουθεί συνήθως κάποιον κώδικα και επηρεάζεται από εξωκειμενικούς παράγοντες. Ως μέσο επικοινωνίας, όμως, έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει όχι τόσο αποστειρωμένα μηνύματα και ειδήσεις, όσο υποκειμενικές κρίσεις ή ακόμα καλύτερα, πληροφορίες περασμένες από το οπτικό πρίσμα του συντάκτη

τους, επηρεασμένες δηλαδή από τις συμπάθειες, τις αντιπάθειες, τις νοοτροπίες και τις σκοπιμότητές του. Πέρα από τα παραπάνω, η επιστολή δεν απευθύνεται ποτέ σε κάποιον αποδέκτη με ουδέτερα χαρακτηριστικά. Ο αποδέκτης διαθέτει κάποια συγκεκριμένη θέση στο οικοδόμημα της βυζαντινής κοινωνίας, έχει συγκεκριμένες ιδιότητες, σχέσεις και κοινωνικό ή πολιτισμικό υπόβαθρο. Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε ότι η διασπορά στο χώρο, είτε αυτός νοείται με τη γεωγραφική είτε με την κοινωνική του διάσταση, αλλά και το πλήθος των αποδεκτών μιας επιστολής (ή του ίδιου μηνύματος που μεταφέρουν πολλές επιστολές) εισάγει στην έρευνά μας την έννοια ενός δικτύου ανθρώπων που γίνονται κοινωνοί ίδιων πραγμάτων.

Με αυτό το σκεπτικό, η επιστολή μετατρέπεται σε ένα μέσο διαχείρισης και διάχυσης της πληροφορίας με τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε παραπάνω και αποτελεί ένα σημαντικό μέσο για όποιον κατέχει το γραπτό λόγο, για να μεταφέρει σε άλλα πρόσωπα τη δική του οπτική όσων ζητημάτων τον απασχολούν. Για όλους τους παραπάνω λόγους μια επιστολή μπορεί να υποκρύπτει την πιθανότητα υπερβολής ή στρέβλωσης, απόκρυψης ή τονισμού των γεγονότων και των κρίσεων που καταγράφει ο συντάκτης.

Με δεδομένα τα παραπάνω η εξέταση κάθε βυζαντινής επιστολής θέτει μια σειρά μεθοδολογικών ερωτημάτων. Αρχικά τίθεται η ανάγκη της ταύτισης των προσώπων που αναφέρονται ή που επικοινωνούν. Τα πρόσωπα συνδέονται, όμως, με τις ιδιότητες, τα αξιώματα, τις νοοτροπίες ή τις επιδιώξεις τους, καθώς και τη διασπορά τους στο χώρο. Επίσης, ενδιαφέρον έχει η χρονική συγκυρία και τα τρέχοντα γεγονότα κατά τη στιγμή που συντάσσονται οι επιστολές αυτές, εφόσον βέβαια αυτά είναι γνωστά.

Παράλληλα, ζητούμενο αποτελεί ο έλεγχος της πηγής και η διαπίστωση του βαθμού στον οποίον έχουν υπεισέλθει σε αυτήν υπερβολές, στρεβλώσεις ή απλά σκοπιμότητες του συντάκτη τους.

Στην ουσία, λοιπόν, αυτή καθ' αυτή η λειτουργία της επιστολής ως μέσο διάδοσης μιας πληροφορίας θέτει το ερώτημα της σχέσης αυτού του μέσου με τις ανάγκες και τους στόχους των συντακτών της, καθώς και με τη λειτουργία των δικτύων ανθρώπων που επικοινωνούν και συνεργάζονται πάνω στη βάση κοινών επιδιώξεων, αμοιβαίων εξυπηρετήσεων. Υπό αυτό το οπτικό πρίσμα η αλληλογραφία ενός βυζαντινού λογίου δεν αποτελεί αντικείμενο μόνο της φιλολογίας ούτε εμπλουτίζει μόνο τις προσωπογραφικές γνώσεις μας. Επιπλέον, και πέρα από τα παραπάνω, η αλληλογραφία μπορεί να υποδείξει την ύπαρξη δικτύων με κοινωνικά χαρακτηριστικά και πολιτικό τρόπο λειτουργίας. Μια τέτοια προσέγγιση θα επέτρεπε ενδεχομένως νέες ερμηνείες τόσο για τον τρόπο λειτουργίας συγκεκριμένων ομάδων της βυζαντινής

κοινωνίας (όπως για παράδειγμα των ιεραρχών), όσο και για τη ζωή και τη δράση επιμέρους βυζαντινών προσωπικοτήτων, όπως εν προκειμένω του Ιωάννη Απόκαυκου.